

บทที่ 6

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง ความแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสมนี้เป็นการศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นถึงปัญหาของรัฐบาลผสมในแง่ของเสถียรภาพโดยพิจารณาในประเด็นเรื่องความแตกแยกของบรรดาพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลผสมเดียวกันอันมีสาเหตุมาจากการเกิดความขัดแย้งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในเรื่องเกี่ยวกับนโยบายหรือผลประโยชน์ ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ยกเอาสภาพการณ์ของรัฐบาลผสม 2 สมัยมาเปรียบเทียบกัน คือ รัฐบาลผสมสมัยของนายชวน หลีกภัย กับ รัฐบาลผสมสมัยของนายบรรหาร ศิลปอาชา โดยมีจุดประสงค์จะใช้ตัวอย่างรัฐบาลผสม 2 สมัยนี้ ที่เกิดความแตกแยกของพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลเกิดขึ้นเหมือน ๆ กัน มาชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในแง่ของสาเหตุของการเกิดปัญหา ซึ่งจากบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้นำเสนอในสภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงรัฐบาล ตั้งแต่ด้านพรรคการเมืองผลการเลือกตั้ง การจัดตั้งรัฐบาลผสม และเหตุการณ์ในช่วงการบริหารประเทศภายใต้การนำของรัฐบาลผสมทั้ง 2 สมัย โดยมุ่งประเด็นถึงมูลเหตุของเหตุการณ์ความขัดแย้งที่นำไปสู่ความแตกแยกอันนำไปสู่การสิ้นสุดของการเป็นรัฐบาล ได้นำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบหาความแตกต่าง และความคล้ายคลึงกัน อย่างสอดคล้องกับแนวความคิดของนักวิชาการที่นำเสนอไว้ในบทที่ 2 และเป็นการพิสูจน์สมมติฐานที่กำหนดไว้ อนึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการในการค้นคว้าจากข้อมูลเอกสาร หนังสือวารสาร บทความ และหนังสือพิมพ์เป็นสำคัญ ซึ่งในบางช่วงตอนของข้อมูลอาจจะมีความไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะในประเด็นปลีกย่อย อันเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งของพรรคการเมือง ทั้งในส่วนความขัดแย้งด้านนโยบายหรือผลประโยชน์ แต่ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในประเด็นหลักใหญ่ ๆ ที่เห็นได้ชัดเจน อันเกี่ยวข้องกับการเกิดความแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสม

อนึ่ง รัฐบาลผสมเป็นรูปแบบหนึ่งของรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองมากกว่า 2 พรรคขึ้นไปมารวมกันจัดตั้งขึ้นมา โดยมีสาเหตุมาจากการที่ไม่มีพรรคการเมืองใด ได้คะแนนเสียงเลือกตั้งข้างมากเกินกว่าครึ่งของจำนวนสส. ทั้งหมด สำหรับกรณีรัฐบาลของไทยพบว่า มีรูปแบบรัฐบาล เป็นแบบรัฐบาลผสมมาโดยตลอด และก็เป็นที่รัฐบาลผสมที่ไม่มีเสถียรภาพด้วย สาเหตุของการไร้เสถียรภาพประการหนึ่งของรัฐบาลผสม ก็จะมาจากการเกิดความขัดแย้ง และแตกแยกของพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลผสมนั้น ๆ ซึ่งเป็นความขัดแย้งในรูปของการทะเลาะเบาะแว้ง แก่งแย่งตำแหน่งรัฐมนตรีกัน หรือการมีความขัดแย้งกันในระดับเรื่องนโยบายทางาน หรือการมีความคิดทางการเมืองที่แตกต่างกัน และรัฐบาลผสมทั้ง 2 สมัย ที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาโดยเปรียบเทียบกัน ก็ประสบกับสภาพความขัดแย้งของบรรดาสส. เหมือนกัน และผลที่เกิดตามมาก็เหมือนกันด้วยคือ เกิดความแตกแยกของพรรคการเมืองขึ้น จนมีผลสืบเนื่องถึงความมั่นคงของรัฐบาล

การหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดปัญหาความวุ่นวายจากการทะเลาะเบาะแว้งของบรรดาสส. โดยเฉพาะจากการแก่งแย่งผลประโยชน์ทางการเมืองนั้น คงเป็นไปได้ยาก ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย เนื่องจากปัญหาดังกล่าวเรียกได้ว่า ได้เกิดจากสาเหตุเป็นลูกโซ่แล้ว เริ่มจากกระบวนการเลือกตั้งที่มีช่องว่าง ที่นำไปสู่การซื้อสิทธิขายเสียงของบรรดานักการเมืองที่ลงสมัครรับเลือกตั้งกับประชาชน อันเป็นปัญหาที่ยากจะแก้ไขได้ หรือการนำใบสั่งการตอนทุกันแนวทางการเมือง เมื่อได้รับการเลือกตั้งเข้ามาแล้ว โดยพยายามแสวงหาวิธีการเพื่อการตอนทุกันให้ได้ และโดยส่วนใหญ่จะปรากฏออกมาในรูปของการดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีสำคัญ ๆ นี้คือ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการเกิดปัญหาความขัดแย้งของพรรคการเมือง นอกจากนี้ความหวางระแวง ความยึดมั่นถือมั่นในตนเองของแต่ละพรรคการเมือง ก็จะเป็นอีกสาเหตุหนึ่งของการเกิดความขัดแย้ง แต่เป็นความขัดแย้งในอีกรูปแบบหนึ่งที่เป็นความขัดแย้งในทางาน ซึ่งจะแตกต่างจากในความขัดแย้งระดับข้างต้นที่มาจากปัญหา

ส่วนตัว แต่นำไปผูกโยงกับเรื่องส่วนรวมจนทำให้รัฐบาลเกิดความวุ่นวายและแตกแยกกันที่สุด เพราะฉะนั้นเมื่อเราเข้าใจถึงสาเหตุของการเกิดปัญหาความแตกแยกของพรรคการเมืองได้อย่างถ่องแท้และร่วมมือกัน เพื่อบรรลุต่อการแก้ไขแล้ว อาจจะทำให้ประเทศไทยมีรัฐบาลผสมที่มีความมั่นคงเกิดขึ้นบ้าง นี่จึงเป็นความต้องการของผู้ศึกษาที่พยายามตอบข้อสมมติฐานที่ได้กล่าวไว้ในบทนำข้างต้น ถึงปัญหาความแตกแยกของพรรคการเมืองโดยเปรียบเทียบ 2 รัฐบาลผสมในอดีตที่ผ่านมา อันเป็นบทเรียนสำคัญอย่างยิ่ง โดยในการตอบข้อสมมติฐานจะขอตอบโดยสรุปแยกแยะออกเป็นประเด็น ๆ ดังนี้

1. ประเด็นของความขัดแย้งที่เป็นต้นเหตุนำไปสู่การเกิดความแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสม จากการศึกษาที่ ยืนยันสมมติฐานการศึกษา โดยเปรียบเทียบรัฐบาลผสม 2 รัฐบาลคือ รัฐบาลสมัยของนายชวน หลีกภัยและสมัยของนายบรรหาร ศิลปอาชา ได้เป็นอย่างดีว่า มีความแตกต่างกันในสาเหตุของการเกิดความแตกแยก โดยความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสมาชิกในพรรคการเมือง หรือระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลในรัฐบาลสมัยนายชวน จะเป็นเรื่องของนโยบายการทำงานหรือการความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดเป็นความแตกแยกได้ ในขณะที่ความขัดแย้งกันของพรรคการเมืองในเรื่องเกี่ยวกับตัวบุคคลและผลประโยชน์ ถึงแม้จะมีบ้าง แต่ก็ไม่มีน้ำหนักเพียงพอที่จะส่งผลต่อเสถียรภาพของรัฐบาลได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นเพียงส่วนประกอบของการเกิดความขัดแย้ง ดังานกรณีของพรรคความหวังใหม่ ความขัดแย้งที่นำมาสู่การแตกแยก โดยการแยกตัวจากรัฐบาลที่เป็นไปโดยสาเหตุเกี่ยวกับการไม่เห็นชอบร่วมกันในการปฏิวัตินโยบายคือ นโยบายกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น (รัฐธรรมนูญมาตรา 198-199) หรือกรณีพรรคชาติพัฒนา ความขัดแย้งกันของสมาชิกพรรคที่สังกัดกลุ่ม 16 กลุ่มย่อยของพรรคขัดแย้งกับพรรคของตนเองโดยสาเหตุจากการไม่ยอมรับมติพรรคที่สนับสนุนรัฐบาลในเรื่องเกี่ยวกับการปฏิวัตินโยบาย จนนำมาซึ่งความแตกแยกและส่งผลกระทบต่อสัมพันธภาพระหว่างพรรคคือ พรรคพลังธรรมที่เห็นชอบร่วมกันกับสมาชิกกลุ่ม 16 ของพรรคชาติพัฒนา โดยงดออกเสียงสนับสนุนรัฐบาลจนกระทั่ง

ต้องมีการยุบสภา แต่ในทางตรงกันข้ามกับรัฐบาลในสมัยของนายบรรหาร ความแตกแยกของพรรคการเมือง ที่มีผลต่อความมั่นคงของรัฐบาล เป็นสาเหตุมาจากความขัดแย้งกันเรื่องผลประโยชน์ คือ ตำแหน่งรัฐมนตรีโดยเกี่ยวข้องกับการกำหนดตัวบุคคลรับตำแหน่งรัฐมนตรี เช่น ความขัดแย้งในพรรคชาติไทย ที่เกิดจากปัญหาในการกำหนดตัวบุคคลดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยไม่ได้ เนื่องจากมีการแก่งแย่งกันจากบุคคลหลายฝ่ายในพรรคหรือปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากการไม่ยอมรับในการกำหนดตัวบุคคลดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง คือ นายสุรเกียรติ์ เสถียรไทย หรือการมอบหมายตำแหน่งรัฐมนตรีให้กับสส.สมาชิกกลุ่ม 16 ที่ได้รับการเรียกขานว่าเป็นกลุ่มยี่ จนนำมาซึ่งการขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาล เช่น ระหว่างพรรคพลังธรรมกับพรรคประชากรไทย และพรรคมวลชน หรือระหว่างพรรคพลังธรรมกับสส.กลุ่ม 16 แห่งกลุ่มเทอดไทในพรรคชาติไทย

อนึ่ง จากการศึกษานี้ได้พบอีกประเด็นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสมของนายชวนด้วย โดยเฉพาะความแตกแยกระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลที่นอกเหนือจากสาเหตุในเรื่องนโยบาย หรือความคิดทางการเมือง ซึ่งเป็นสาเหตุที่มีส่วนสนับสนุนความขัดแย้งที่เกิดจากเพียงแค่ประเด็นเรื่อง ความไม่เห็นชอบร่วมกันในนโยบายนั้นปรากฏเป็นความแตกแยกอย่างรวดเร็ว คือ การมีจุดประสงค์ในการแก่งแย่งอำนาจ เป็นเบื้องลึกของแต่ละพรรคการเมืองเอง โดยเฉพาะเพื่อการสร้างชื่อเสียงของพรรคสอดคล้องกับแนวคิดของอมรที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 ดังในกรณีของพรรคความหวังใหม่ที่แตกแยกกับพรรคร่วมรัฐบาล โดยเฉพาะกับพรรคประชาธิปัตย์ จนทำให้ต้องลาออกจากการร่วมรัฐบาลในเรื่องเกี่ยวกับนโยบายการทำงานคือ นโยบายการกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น ประเด็นมาตรา 198-199 ความขัดแย้งกันในเรื่องนี้เกิดจากสาเหตุที่แต่ละฝ่ายพยายามจะรักษาอำนาจทางการเมืองของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างชื่อเสียงของพรรค แต่อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในกรณีของพรรคความหวังใหม่กับพรรคประชาธิปัตย์ อันมีพื้นฐานจากการแข่งขันทางอำนาจกัน ก็ยังมิได้ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาลเท่ากับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ภายหลังจากที่พรรคชาติพัฒนา เข้าร่วมรัฐบาลแทนพรรคความหวังใหม่ ในกรณีของนโยบาย การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรที่ทักให้เกิดความแตกแยกอย่างแท้จริงทั้งภายในพรรคชาติพัฒนา และระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลคือ สส. ส่วนหนึ่งของพรรคชาติพัฒนาที่สังกัดกลุ่ม 16 กับพรรค ประชาธิปัตย์และพรรคพลังธรรมกับพรรคประชาธิปัตย์ จนนำมาซึ่งการสิ้นสุดของรัฐบาล

2. จากการศึกษาที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความแตกแยกของ พรรคการเมือง โดยเฉพาะเมื่อได้ร่วมรัฐบาลผสม ยังเกิดมาจากอีกสาเหตุหนึ่งที่มีส่วนเสริม อันมาจากการมีสภาพของการมีกลุ่มย่อย (faction) ที่มีหลายกลุ่มอยู่ภายในพรรคการเมือง เดียวกัน ด้วยเหตุผลที่ว่า สภาพเช่นนี้มีส่วนที่เอื้ออำนวยต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างกัน ขึ้นมาได้ ทั้งนี้เนื่องจากว่า แต่ละกลุ่มที่อยู่ในพรรคการเมืองหนึ่ง ๆ มักจะมีผลประโยชน์ หรือแนวทางกลุ่มเป็นของตนเอง และจากการที่มารวมกันเป็นกลุ่ม ก็เพื่อมีพลังต่อรองทักให้ ผลประโยชน์และแนวทางของตัวเองได้รับการตอบสนองมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ พรรคการเมืองใดที่มีกลุ่มย่อยอยู่ในพรรคนั้นได้มีโอกาสร่วมจัดตั้งรัฐบาล ปัญหาความขัดแย้ง ก็จะมีเพิ่มพูนความรุนแรงและรวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อมีการเรียกร้องขอผลประโยชน์จากการที่พรรค ของตนร่วมจัดตั้งรัฐบาลซึ่งก็คือ ตำแหน่งรัฐมนตรีตำแหน่งต่าง ๆ ที่เป็นที่มาของผลประโยชน์ อื่น ๆ อย่างมหาศาลอีก และหากว่าข้อเรียกร้องไม่ได้รับการตอบสนอง ก็มักจะเกิดความไม่ พึงพอใจขึ้นมาและกลายเป็นความขัดแย้งและถ้าหากว่าตำแหน่งที่เรียกร้องมีอย่างจำกัด ซึ่ง ตามความเป็นจริงก็เป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว โดยจัดว่า เป็นทรัพยากรทางการเมืองที่มีอย่างจำกัด (limited political resources) ก็อาจจะนำมาซึ่งการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่ปรารถนาสิ่งเดียวกัน ก็ยิ่งจะนำมาซึ่งความขัดแย้งได้ง่ายขึ้น จนอาจกลายเป็นความแตก แยกได้ทุกเมื่อ

สภาพการณ์ดังกล่าวที่เสนอมาข้างต้นสอดคล้องกับงานวิจัยที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาโดย เฉพาะการเกิดขึ้นกับพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลผสมสมัยของนายบรรหาร ศิลปอาชา สภาพ

กลุ่มย่อยที่มีหลายกลุ่มในพรรคชาติไทย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเทอดไทยของนายณรงค์ วงศ์วรรณ ซึ่งมีกลุ่ม 16 สังกัดย่อยอีกทีหรือกลุ่มวังน้ำเป็นของนายเสนาะ เทียนทองหรือกลุ่มปากน้ำของ นายวัฒนา อัสวเหม และอีกหลายกลุ่มย่อยที่เป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม เหล่านี้เกิดขึ้นมาจากการแข่งขันแย่งชิงตำแหน่งรัฐมนตรีสำคัญคือ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จนในที่สุดต้องเกิดความแตกแยกกันขึ้น นำมาสู่การแยกตัวออกจากพรรคและการ ถิ่นสุดของรัฐบาลโดยการประกาศยุบสภา

แต่อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นประเด็นหนึ่งที่ขบวนการศึกษาถึงปัญหา ของกลุ่มย่อยในพรรคการเมืองในรัฐบาลสมัยของนายบรรหาร แต่ในสมัยรัฐบาลของนายชวนจะมีความแตกต่างกันไปบางส่วน เหตุความขัดแย้งที่เกิดจากกลุ่มย่อยคือ ปัญหากลุ่มย่อยที่ได้ เกิดในพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลนายชวนเป็นปัญหาที่ไม่ได้เกิดจากสาเหตุเรื่องของการแก่งแย่งผลประโยชน์แต่อย่างใด แต่เป็นปัญหาที่เกิดจากกลุ่มย่อยขัดแย้งกับพรรคการเมืองสังกัด ของตน ในเรื่องของการมีความเห็นที่แตกต่างกัน หรือการไม่ยอมรับในมติพรรค หรือความ ไม่เห็นด้วยในความคิดในการทำงานมากกว่า ดังกรณีของสส.พรรคชาติพัฒนาที่สังกัดกลุ่ม 16 ขัดแย้งกับพรรคที่สังกัดของตนเองคือ พรรคชาติพัฒนา ในเรื่องการไม่ยุติการวิพากษ์วิจารณ์ โจมตีการทำงานตามนโยบายที่ผิดพลาดของพรรคประชาธิปไตยคือ นโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อ การเกษตร และการไม่ยอมรับตามมติพรรคในการร่วมสนับสนุนรัฐบาล จนกระทั่งเกิดเป็น ความขัดแย้งและแตกแยกและนำมาซึ่งการยุบสภา อนึ่งปัญหาที่ขัดแย้งกันรัฐบาล สมัยของนายชวนก็เชื่อว่าไม่มีสาเหตุจากการขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ใด ๆ ปัญหาที่จะยัง พบได้ในพรรคความหวังใหม่หรือพรรคพลังธรรมเช่นเดียวกันด้วย แต่มีความแตกต่างกับใน สมัยของนายบรรหารตรงที่ ความขัดแย้งของกลุ่มย่อยในพรรคความหวังใหม่และพรรคพลัง ธรรมไม่ส่งผลต่อการเกิดความแตกแยกระหว่างพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลเดียวกันโดยตรง ความแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลสมัยของนายชวนโดยสาเหตุจากปัญหาที่ขัดแย้งจะ เป็นเรื่องของความแตกต่างกันในนโยบายการทำงาน ในขณะที่ในรัฐบาลสมัยของนาย

บรรหาร จะเป็นปัญหาที่เกิดจากเรื่องผลประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นคือ ตำแหน่ง รัฐมนตรี จนทำให้พรรคการเมืองต้องแตกแยกและส่งผลกระทบต่อความคงอยู่ของรัฐบาล

3. จากการศึกษาที่ยังได้พบปัจจัยอื่น ๆ ที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความแตกแยกภายใน รัฐบาลผสมได้รวดเร็วด้วย โดยเฉพาะในรัฐบาลสมัยของนายบรรหารอันได้แก่ กระแสสังคม อันหมายถึง การยอมรับของประชาชนที่มีต่อสส. หรือพลต.ต่าง ๆ ที่ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อคณะรัฐบาลชุดของนายบรรหาร โดยเฉพาะในการกำหนดตัวบุคคลรับ ตำแหน่งรัฐมนตรี ซึ่งปัจจัยนี้มีส่วนทำให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลจนเกิด ความแตกแยกด้วย นั่นคือ การนำเอากระแสสังคมมาเกี่ยวข้องกับการจัดตั้งรัฐบาลและการ กำหนดตัวบุคคลรับตำแหน่งรัฐมนตรีได้แก่ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังหรือรัฐมนตรีช่วย ตำแหน่งต่าง ๆ ดังในกรณีของพรรคพลังธรรมที่เรียกร้องให้มีการปรับคณะรัฐมนตรีเมื่อเกิด การไม่ยอมรับของประชาชนในการจัดตั้งรัฐบาลโดยแกนนำจัดตั้งคือ พรรคชาติไทยเช่น การ กัดคั้นนายกรัฐมนตรีนายกรัฐมนตรีให้มีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง คือ นาย สุรเกียรติ์ เสถียรไทย หรือบทบาทของพรรคพลังธรรมกรณีการปรับคณะรัฐมนตรีเพื่อปลดสส. สมาชิกกลุ่ม 16 ของพรรคชาติไทยที่ถูกเรียกขานว่า เป็นกลุ่มย่อยออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี จน นำมาซึ่งความขัดแย้งกันระหว่างพรรคพลังธรรมกับสมาชิกกลุ่ม 16 แห่งกลุ่มเทอดไท สังกัด พรรคชาติไทย หรือสืบเนื่องไปสู่การเกิดความขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลระหว่างพรรค พลังธรรม กับพรรคประชากรไทยและพรรคมวลชน ที่ไม่พอใจกับบทบาทของพรรคพลังธรรม แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวยังมิได้กลายเป็นความแตกแยกอย่างจริงจังด้วย เหตุผลที่ว่า ในท่ามกลางความขัดแย้งดังกล่าวยังมีผลประโยชน์ที่ร่วมอยู่ จึงไม่ถึงกับทำให้เกิด เป็นความแตกแยกได้ แต่เมื่อในช่วงท้ายของการเป็นรัฐบาลจะพบว่า กระแสสังคม ก็ ได้เป็นชนวนแห่งความแตกแยกอย่างแท้จริง กล่าวคือ เมื่อมีเสียงเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรี ลาออก อันทำให้บรรดาพรรคร่วมรัฐบาลร่วมกันกดดันนายฯ ให้ลาออกตามกระแสเรียกร้อง โดยอาศัยช่วงที่จะมีการสนับสนุนนายฯในการลงมติเพื่อไว้วางใจตัวนายฯทำการผลักดันให้

นายกฯประกาศลาออก จนเป็นเหตุที่มาแห่งคำว่า "การหักหลังทางการเมือง" ถึงกับเกิดความแตกแยกอย่างแท้จริง นั่นคือ การประกาศยุบสภาของนายกรัฐมนตรีทำให้หลายฝ่ายในบรรดาพรรคการเมือง โดยเฉพาะกลุ่มย่อยในพรรคชาติไทย เกิดความไม่พอใจและแยกตัวออกจากพรรคกันที่สุด

โดยสรุปของการศึกษาวิจัยนี้ ปัญหาความขัดแย้งของพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลผสมของทั้งสองรัฐบาลที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาเปรียบเทียบจะพบว่า ในรัฐบาลสมัยของนายชวน ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ที่นำมาสู่การเกิดความแตกแยกของพรรคร่วมรัฐบาล จะมาจากสาเหตุในเรื่องนโยบายการทำงาน และการมีความคิดเห็นทางการเมือง ที่แตกต่างกันเป็นปัจจัยหลัก โดยมีปัญหามันเรื่องตัวบุคคลอันเกี่ยวข้องกับการกำหนดตัวบุคคลเป็นปัจจัยรองหรือแทบจะกล่าวได้ว่า อาจไม่ค่อยพบปัญหานี้ในรัฐบาลสมัยของนายชวนที่ทำให้เกิดความแตกแยก แต่ปัจจัยในเรื่องผลประโยชน์อาจจะพบเห็นบ้าง โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางด้านอำนาจ ที่แต่ละพรรคร่วมรัฐบาลต่างแสวงหา ซึ่งเป็นอำนาจในแง่ของการหาคะแนนเสียงนิยมนั่นเอง ในขณะที่ในรัฐบาลสมัยของนายบรรหาร จะพบว่า ปัญหาความแตกแยกของพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลจะมีสาเหตุมาจากเรื่องเดียวเท่านั้นคือ การแก่งแย่งตำแหน่งรัฐมนตรี โดยเฉพาะในประเด็นการกำหนดตัวบุคคลดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี และการมีสภาพกลุ่มย่อยในพรรคการเมืองคือ พรรคชาติไทย อันมีผลต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาลในระยะเวลายาวไม่มากนัก

4. สำหรับข้อเสนอแนะของผู้ศึกษานั้น ผู้ศึกษายอมรับถึงสาเหตุสำคัญของการเกิดความแตกแยกของพรรคการเมืองว่า สภาพดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นอย่างชัดเจนและรวดเร็วเมื่อพรรคการเมืองนั้นได้ร่วมรัฐบาล และยังเป็นรูปแบบรัฐบาลผสมด้วยแล้ว ปัญหาความขัดแย้งของพรรคการเมืองที่กลายเป็นความแตกแยกก็จะยิ่งปรากฏเด่นชัดขึ้นอีกได้ ซึ่งสาเหตุสำคัญก็มาจากเรื่องของผลประโยชน์ และในงานวิจัยนี้ก็หมายถึง ตำแหน่งรัฐมนตรีสำคัญ ๆ นั้นเอง ทางแก้ไขของปัญหานี้ อาจจะมีหลายแนวทางด้วยกัน แต่การปฏิบัติจะเป็นผลสำเร็จ

เพียงใดจะอยู่ที่ความร่วมมือของคนไทยทุกคน ประการแรกคือ สาเหตุของการแก่งแย่งตามหลังรัฐธรรมนูญ จนเป็นเหตุของความขัดแย้งและแตกแยกของพรรคการเมือง ส่วนหนึ่งมาจากความปรารถนาในการดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ทางการเมืองของนักการเมืองไทยเพราะเป็นที่มาซึ่งผลประโยชน์อันมหาศาลอื่น ๆ เช่น เงินทอง ชื่อเสียง เกียรติยศ เป็นต้น ซึ่งถ้าจะมุ่งหวังถึงความจริงจังในการจะบริหารประเทศ พัฒนาชาติบ้านเมือง อาจจะเป็นเพียงคนส่วนน้อยที่มีความจริงจังเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมักจะพบว่า มีความพยายามจะใช้วิธีการในการเข้าสู่การเมืองกันเป็นประจำ ในเวลาที่มีการเลือกตั้ง นั่นคือ การซื้อสิทธิขายเสียง เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่กล่าวมา การซื้อสิทธิขายเสียงจึงเป็นสาเหตุของการที่นักการเมืองต้องแข่งขันกันเพื่อให้ได้ตำแหน่งรัฐมนตรี จนเป็นที่มาของความวุ่นวาย ดังนั้นแนวทางแก้ไขประการแรกนี้ จึงอยู่ที่ความพร้อมใจของประชาชน ในการตระหนักถึงคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง โดยการมีส่วนร่วมอย่างถูกต้อง

ประการที่สอง ในด้านของนักการเมืองจะต้องมีการสร้างนักการเมืองที่มีคุณภาพ มีจิตสำนึกของการเป็นนักการเมืองอย่างแท้จริงคือ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เข้าสู่เวทีการเมืองอย่างมีสำนึกว่า ต้องการดำเนินกิจกรรมการเมืองอย่างแท้จริง มิใช่เพื่อใช้การเมืองเป็นหนทางแสวงหาประโยชน์ ในการจะสร้างนักการเมืองในลักษณะนี้ได้ ก็ต้องอาศัยกระบวนการกล่อมเกล้าทางการเมือง (political socialization) ของสังคมไทยอย่างถูกต้อง โดยเริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงสถาบันทางการเมือง ต้องมีการปลูกฝังจิตสำนึกร่วมกันในการมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และมีความเข้าใจต่อการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอย่างถูกต้อง ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาระยะหนึ่ง สำหรับวิธีการดังกล่าวนี้ แต่ผู้วิจัยก็เชื่อว่า ในที่สุดอาจจะช่วยลบลบปัญหาการมุ่งแต่จะใช้การเมืองแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวได้

ประการสุดท้าย อาจจะต้องมีการแก้ไขในส่วนโครงสร้างการปกครอง เนื่อง จากลักษณะการเมืองการปกครองในปัจจุบัน โดยเฉพาะเกี่ยวกับการจัดตั้งรัฐบาล การคัดเลือกตัวบุคคลดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล ผู้วิจัยเชื่อว่า วิธีการห้ามสส.ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี อาจเป็นวิธีการหนึ่งของการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง แก่งแย่งตำแหน่งรัฐมนตรี จนเกิดความแตกแยกได้บ้าง ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ได้มีความพยายามทำการปฏิรูปการเมืองกันแล้วเพื่อแก้ไขปัญหาที่กล่าวมา และมีการปฏิรูปการเมืองที่กระทำกันเป็นผลสำเร็จในทางทฤษฎีแล้วคือ การร่างรัฐธรรมนูญใหม่ โดยในหลาย ๆ มาตรฐานรัฐธรรมนูญใหม่นี้ ได้พยายามจะแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง แตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลด้วย ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่า เมื่อได้ประกาศใช้ในทางปฏิบัติแล้ว จะทำให้เกิดการพัฒนาการเมืองไทยไปอีกก้าวหนึ่ง นอกจากนี้สำหรับพรรคการเมืองไทย ควรมีการปรับปรุงการคัดเลือกบุคคลเข้าสมัครรับเลือกตั้งในนามพรรคอย่างถูกต้องโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ ควรมีการพิจารณาถึงอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างจริงจัง มีความตั้งใจจริงในการทำหน้าที่สส. และประการสำคัญในการกำหนดตัวบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในโควตาพรรค ถ้ามีโอกาสร่วมรัฐบาลควรจะต้องตามคุณสมบัติ ความรู้ความสามารถ และควรมีการระบุงับการเป็นสส. ของพรรค อย่างน้อยไม่ควรต่ำกว่า 1 สมัย จึงจะมีโอกาสรับตำแหน่งรัฐมนตรีได้ ทั้งนี้ อาจจะเป็นการลดปัญหาการโยกย้ายพรรคที่เกิดอยู่บ่อย ๆ เพื่อแสวงหาหนทางไปสู่การได้มาซึ่งตำแหน่งรัฐมนตรีได้ง่าย ๆ ด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวทางแก้ไขที่ผู้วิจัยเสนอมา อาจจะเป็นแนวทางในเชิงหลักการมากกว่าหากจะให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติ ควรเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการอาศัยความร่วมมือจากบุคคลทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งในส่วนของประชาชนทั่วไปและบุคคลที่ประสงค์ที่จะดำเนินกิจกรรมทางการเมือง รวมทั้งในส่วนของพรรคการเมืองนั้นควรมีการพัฒนาความเป็นสถาบันอย่างแท้จริง ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาบ้าง พรรคการเมืองควรจะเกิดขึ้นมา และดำรงอยู่เรื่อย ๆ ตามอุดมการณ์ มิใช่เพื่อผลประโยชน์ในลักษณะที่เกิดแล้วยุบ เพราะปัญหา

ความแตกแยกที่เกิดขึ้นจากการขัดแย้งของพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล ก็เกิดมาจากพรรคการเมืองส่วนมากที่เป็นพรรคที่เกิดขึ้นมา เพื่อให้ได้โอกาสร่วมรัฐบาล หรือเพื่อผลประโยชน์บางอย่างเท่านั้น จึงไม่มีความถาวรและการมีจำนวนพรรคมากเกินไป จะทำให้ไม่มีพรรคใดได้คะแนนเสียงในการเลือกตั้ง เป็นเสียงข้างมากที่สามารถจัดตั้งรัฐบาลพรรคเดียวได้ ต้องมีการจัดตั้งเป็นรัฐบาลผสมจำนวนมากพรรค ซึ่งเป็นเหตุแห่งการเกิดความขัดแย้งและแตกแยกของพรรคการเมืองนั่นเอง

จากที่นำเสนอมาทั้งหมด ผู้วิจัยยอมรับว่า อาจเป็นข้อเสนอแนะที่มีผู้เคยกล่าวถึงมาแล้วบ้าง หากแต่ว่ายังไม่มีการนำไปใช้ในทางปฏิบัติอย่างจริงจัง ดังนั้นผู้วิจัยจึงหวังว่า หากมีการนำแนวทางเหล่านี้ไปใช้อย่างถูกต้องและจริงจังแล้ว ย่อมจะสามารถแก้ไขปัญหาคความแตกแยกของพรรคการเมืองในส่วนของการร่วมรัฐบาลมาด้ระดับหนึ่งและในส่วนของการบริหารการเมืองไทยที่มีขึ้นในปัจจุบันนี้ โดยการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นมา ผู้วิจัยก็เชื่อว่า หากมีการปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญนี้กันอย่างจริงจังและจริงจัง ทั้งในส่วนของประชาชนและนักการเมืองแล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นในการเมืองไทย โดยเฉพาะความไร้เสถียรภาพของรัฐบาลจากสาเหตุความแตกแยกของพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลก็คงจะหมดไป แต่สิ่งสำคัญอยู่ที่ว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ ควรจะต้องมีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นกฎหมายที่ต้องเคารพกันอย่างจริงจังและมีความถาวรด้วย เพราะเป็นรัฐธรรมนูญที่มาจากประชาชนคนไทยอย่างแท้จริง หากเป็นเช่นนั้นแล้ว การพัฒนาการเมืองไทยจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน.